

TÖRTÉNETI REGÉNYEK TÖRTÉNELEM NÉLKÜL

A nemrégiben komoly kritika alá vette a történeti belletrisztika **A**HISTORISCHE ZEITSCHRIFT, ez a nagytekintélyű folyóirat, több termékét, így pl. a nálunk is — sajnos — jól ismert Emil Ludwig (Cohn)-nak akkori legújabb művét, amely éppen úgy szólhatott Goethéről vagy Michelangelóról, mint Krisztusról vagy Napóleonnól, de amelynek címét már csak azért sem érdemes kutatni, mert a nagyipar-szerűleg működő szerző azóta újabb könyvekkel lepte meg a világot. Az eredmény, amely a seregszemlét kísérte, lesújtó volt. Bennünket azonban most nem a kifogásolt tárgyi tévedések érdekelnek, hanem a folyóirat szerkesztőségének az a végső megállapítása, amelyet az egyes bírálatok eredményeinek összefoglalásakor volt kénytelen megtenni, az általános kulturális színvonal nagyméretű lesüllyedésével okolva meg, hogy az Emil Ludwig-szellemű kritikátlan és tendenciózus irodalom oly nagy olvasótáborral dicsekedhetik.

Mindezt csak azért bocsátottuk előre, hogy ne fogjon el bennünket nagyon a keserűség és ne legyünk egyoldalúan igazságtalanok, amikor a magyar közönséget illetőleg lépten-nyomon hasonló megfigyeléseket kell tennünk, noha a kárvallott embernek nem nagy vigasztalására lehet, hogy nemcsak az ő háza ég, hanem a szomszédjáé is. Mindjárt meg kell azonban jegyeznünk, hogy a német kritikusok leplezetlen megállapításai még így sem hathatnak reánk megnyugtatóan. Az átlagos színvonalat ugyanis ott, úgy látszik, főleg azoknak a nagy tömegeknek az olvasóközönség soraiba nyomulása süllyesztette le, amelyek eddig még alantasabb szellemi táplálékkal érték be, úgyhogy amit a műveltség veszített intenzitásában, azt kiterjedésével legalább némileg visszanyerte. Mi, sajnos, rosszabb, hasonlíthatatlanul kedvezőtlenebb helyzetben vagyunk. Nálunk a statisztika aligha mutathatná ki, hogy a háború előttihez képest megnövekedett az olvasók száma; ellenkezőleg, a megszállott területről elűzött és koldusbotra jutott intelligenciánk kikapcsolódása következtében valószínűleg az abszolút szám csökkenését volna kénytelen regisztrálni. Ilyen körülmények között tehát kétszeresen veszélyes a belső értéknek az az alászállása, amelyet legújabban is két erdélyi író történeti tárgyú regényeiben észre kellett vennünk.

Tabéry Géza „Vértorony“-a és Nyirő József „Sibói bölény“-e éppen nem olyan remekművek, hogy feltétlenül szükséges volna velük kapcsolatban adni elő általános kifogásainkat, mégpedig azzal a céllal, hogy a vadhajtások lenyesegetése után a következő évekre annál pompásabb termést remélhessünk. Az apropót az a vita szolgáltatja, amely könyveikkel kapcsolatban az „Erdélyi Helikon“- hasábjain azon kérdés körül zaj-

lött, hogy van-e egyáltalán létjogosultsága a történeti regénynek a mai viszonyok között Erdélyben. Az írók egy része, mint egyik robusztus képviselőjük kifejezte, „nyíltan megvonta tetszését a múltbagyaloglástól, a múmiák költögetésétől“ s követelte, hogy az erdélyi szépirodalom ne „régii magyarosan, arisztokratikusan, a valóság megvetésével 'iparkodjék gyökeret eresztetni, hanem keresse a jelen izzó fájdalmas problémáit s azokat dolgozza fel. Erre a másik fél azt felelte, hogy a jelennel csak megalkuvások árán, a hatalom gyakorlóira való tekintettel lehet foglalkozni, ellenben az idők távlataiba visszamenekülve, mindenki igazabban, becsületesebben, teljesebben fejezheti ki önmagát, ami köznapi nyelvre lefordítva azt jelenti, hogy az író a mai állapotokról akkor is elmondhatja, mégpedig a mainál nagyobb szabadsággal, véleményét, ha elmúlt évszázadok hasonló életkörülményeit rajzolja. A történelem ez esetben csak allegória lenne, és a ma meg a tegnap egyező vonásainak kikeresése ellen nem is lehetne senkinek sem kifogása. Az önértetükben sértett történeti regényírók azonban még tovább mentek s visszafordítva a vádat, kijelentették, hogy ők a rekonstruáláson kívül a magyarság mai sebeit is meg akarják gyógyítani, amikor modem orvos módjára a baj eredetéig mennek vissza és a sebeket nem egyszerű tüneti kezeléssel, hanem gyökerükben kiegészítve akarják eltüntetni.

Ilyen magasabb nemzetgyógyító igényekkel lép fel tehát a két említett regény s ez az oka, hogy mi sem foglalkozunk oly csekélységekkel, amelyeket a retorika a történeti hűség külsőségeinek nevez s amelyekre mindamellett egy K. F. Meyer vagy Mereskovszkij sem tartotta méltóságán alulinak ügyelni. Tehát nem ütközünk meg azon, hogy az egyik regény, amely az 1514-i jobbágyháború körül játszódik le, a pártütő török herceget, Dsemet, aki a XV. sz. utolsó tizedében mint meglett ember halt meg Rómában, egész felesleges módon ugyanekkor tízéves gyermek gyanánt szerepelteti Magyarországon, noha itt sohasem járt; hasonlóképpen azt sem tesszük szóvá, hogy a másik regény írója meg egy magyar mágnásasszonyt annak a II. Józsefnek a kedvesévé tesz, akiről még a XVIII. század botrányhajhászó franciái is éppen az ellenkező bizonytságot szolgáltatták. Elnézzük az ilyen önkényes változtatásokat, annál inkább kívánjuk azonban, hogy ha már nem is „külsőségekben“, de lényegben hűen tükrözzék vissza a regények az illető korokat, azaz a szereplő emberek úgy beszéljenek, úgy gondolkozzanak és oly indító okokból cselekedjenek, miként az akkor szokásos volt. Mivel egy regény történetinek csak akkor nevezhető, ha hősei testestül-lelkestül csak illető kor gyermekei, egyáltalán nem elég, ha az író mai gondolkozású emberekre régen elhaltak neveit és ruháit aggatja. A regényírótól tehát meg kell követelnünk, hogy éppen úgy ássa bele magát a rajzolt korba és értse meg annak lelkét, gondolkozását, mint bármely történetíró. Nem kívánhatunk ugyan forrástanulmányokat, amelyek új eredményekre vezethetnek, a meglevő feldolgozások figyelembevételét azonban már teljes joggal követelhetjük meg.

Az ily módon értelmezett történeti hűség szemszögéből vagyunk kénytelenek az említett két regényt megvizsgálni.

A „Vértorony“ fő társadalmi problémája a nemes és a jobbágy viszonya, helyesebben az utóbbinak a legdurvább önkénykedéssel való

kiszipolyozása. Több főúri szereplője van a regénynek, de ezek egytől-egyig a legőnzőbb, leglelketlenebb emberek, sőt minden emberi érzésből kivetkőzött vadállatok. Semmi sem szent előttük, beszennyeznek minden útjukba kerülőt, durván eltapossák a védtelen nőket, s amikor vadászás közben kiderül, hogy elveszett a húsdarabokkal teli tarisznya, egy pillanatig sem haboznak, hogy levágják az első arrajáró kisgyermek kezét, csakhogy le tudják csalogatni sólymukat a magasból. A jobbágy és bányamunkás sorsa pedig alig valamivel jobb, mint a gályarabé vagy rabszolgáé. Hihetetlen fantáziával színezi ki Tabéry a főúr és jobbágy által képviselt ellentétet, de hogy milyen távolra jut így a történeti igazságtól, arra elég egyetlen példa. A regény szerint a földesúri önkénykedés egyik válfaja a kilenced beszédese, amelynek során a legcsikorgóbb januári hidegben a várnagy bejárja embereivel a falvakat s mindazokat, akik a kilencedet nem fizették meg, ruháiktól megfosztva családostul kidobhatja a szabadba, a biztos pusztulásnak, megfagyásnak téve így ki őket. A valóság ezzel szemben a következő. A „nona“ a gabonatermés 10%-át tette ki, a kilencedik tizedet, amelyet a földesúr, a birtokos a föld hasznóbére fejében kapott, és pedig mindjárt aratáskor. Minden tizedik asztag az egyházé volt, minden kilencedik pedig a földesúré, akitől a jobbágy a földet megművelésre átvette, úgyhogy a gabonatermés nyolctizede a jobbágyé maradt. A kilenced egymagában tehát nem volt nagy teher s bizonyára ma is sok feles, harmados vállalkozna, hogy feltörje ekéjével a rögöt, ha a teher csak a mindenkori termés egyötöde volna. Mint a terménygazdálkodás egész rendszeréből következik, a földesúr a kilencedet azonnal az aratás után vette át s így télvíz idején annak be nem szolgáltatása miatt represszáliára sor sem kerülhetett. A kor történeti forrásaiban nyoma sincs ily esetnek, az elszömyítő rajz a megfagyásra kárhözvont jobbágyokról tehát egyes-egyedül az író fantáziájának terméke. Mégis, mi indíthatta Tabéryt leírására? Márki Sándornak Dósa Györgyről szóló életrajzában olvashatta, hogy György brandenburgi őrgrof solymosi uradalmában élő jobbágyok kérték, hogy feleségüknek ne kelljen télen disznóöléskor a belső részek tisztogatása végett felmenni a hegy csúcsán fekvő várba, mert kisgyermekükkel a felmenetelkor és lejövetkor könnyen elcsúszhatnak és így bajuk eshetik, hanem legyen szabad a munkát a hegy tövében, házaikban végezni. Pár sorral alább olvasta azután ugyancsak Márki könyvében, hogy az őrgrof tisztjei szigorúan beszédtek a kilencedet. A téli fagynak és a kilencednek ezek a tényleg különálló, egymástól független képzetei folytak össze Tabéry előtt a hátborzongató rémmese formájában. A szűnyognak ez az elefántta fújása mutatja azt a mértéket, amellyel a „Vértorony“ a szociális ellentéteket kiélezi.

A kor, amelyről írt, zárt könyv maradt Tabéry előtt. Az egyes kirívó esetek példátlan és ijesztő méretű általánosítása eltakarta előle az újkor fordulójának igazi képét. Tükrével nem Dósa korát állítja elének, sőt, mi több, nem is a mi korunkat. Mert valahogyan még azt is meg tudnék érteni, hogy valaki az allegorizálást túlhasználva, könnyen felismerhető kulcsregényt írna, amint az a Bach-korszakban divatos volt. Tabéry eljárása azonban még ennél is érthetlenebb. Regényében azt találjuk, amit Dósa koráról a magyarországi történeti materialisták, az

Ágoston Péterek és Szende Pálok századunk első éveiben gondoltak. A zsarnok, önző főurak Ágoston könyvéből léptek elő, abban a részben pedig, ahol gúnyosan „a haza lángelméjének és kerepeci tudósnak“ titulálja Werbőczyt, „akinek dicsőségfényét három évszázad kéjelgő használatában fényezte egyre ragyogóbbá a nemesi érdekek és az urak szolgálataiba cselédnek szegődött történetírás“, ugyan ki nem ismerne Szende hírhedt tanulmányára! De hol vagyunk ma már ettől a régésrégen elavult, nevetséges történeti materializmustól! A magyar történetírás, becsületére legyen mondva, soha egy pillanatra sem veszítette el józanságát; annál lehangolóbb, hogy a regényírók között akadnak még e mesterkelt felfogásnak és egyoldalú iránynak hívei, mint éppen a szenvedélyesen magyar érzésű Tabéry. Lehet különben, hogy a szerzőt is gondolkozóba ejtette az a barátságos és megértő kritika, amelyben az egészen baloldali szocialisták erdélyi orgánuma, a „Korunk“ részesítette, s azóta rájött, hogy ezt bizony egyedül annak köszönheti, hogy a kommunizmussal kacérkodó intellektuelek a regényben kedvenc mestereik történetfelfogására találtak.

A „Vértorony“-ból tehát valóban hiányzik a történelem. Nyoma sincs a műben annak a társadalmi szervezetnek, amely e korban az embereket — hatalmasokat és gyengéket — összefűzte. Ha az írónak csak halvány sejtelme is volna, hogy mi volt a familiaritás, mily benső viszony kapcsolta össze az urat és szolgálait a família keretében, amelybe jobbágyok is bejuthattak, akkor bizonyára nem képzeli, hogy a jobbágy a földesúr rabszolgája volt. Eszünkbe sem jut megkívánni, hogy nyugateurópai feldolgozásokból tájékozódjék a XVI. századi szociális állapotokról és társadalmi felfogásról, bár viszont nem egészen értjük, hogy miért éppen egy regényírónak járjon ki tudatlanságáért az amnesztia. Azt azonban már mégis számon lehet kérnünk, hogy miért nem ismeri a modern magyar történetirodalom közkezen forgó termékeit, ha már nem is a familiarisokról szóló alapvető akadémiai értekezést, legalább Takáts Sándor műveit, amelyek nyomán megismerhette volna a kezdődő újkor magyar társadalmát. Együttal meg kell mondanunk azt is, hogy a történeti materializmus világnézetén Nyugat-Európa már régen túl van. Vegyen csak elő Tabéry egy olyan szociológiai munkát, amelyet ma ott modernnek tartanak, pl. P. Fahlbeck könyvét (Die Klassen und die Gesellschaft) s azonnal be fogja látni, hogy az osztályharcról mint a történés vezérmotívumáról többé nem lehet komolyan beszélni, viszont a „feudalizmust“ meg nem lehet megvetően elítélni csak azért, mert a mai „feudalisták“ nem tetszenek nekünk. Igazán ideje volna, hogy a kultúra szerves fejlődéséről és a társadalmi differenciálódásnak e fejlődést előmozdító szerepéről helyes, a történeti tényeknek megfelelő képet kapjon a mai átlagember s végre megmagyarázzák neki, hogy feudalizmus, rendiség szükséges fejlődési fokok voltak, mert nélkülük a kasztrendszer vagy a félvad nomádság állapotában volnánk ma is. S ugyan kitől várhatnók a helyesebb felfogás elterjedését, ha nem a szépirodalom művelőitől? Természetesen jobb volna a helyzet, ha az általános műveltségnek a bevezető sorokban konstatált aláhanyatlása nem perzselt volna el minden reményt, hogy a történetírók művei eljuthatnak még a széles tömegekhez és hathatnak azokra.

De ha már a közvetlen kapcsolat — reméljük, nem végérvényesen — meg is szűnt, az összekötő szálakat reprezentáló szépíróknak kellene legalább annyit tanulniok, hogy felszabaduljanak az elavult dogmák igézte alól, amelyek tarthatatlansága amúgy is bebizonyosodott.

Megvalljuk, ezek után még kevésbé értjük, hogy a főurak kipellengérezésével milyen sebeket akart Tabéry gyógyítani. A romániai „agrárreform“ tudunkkal megszüntette a nagybirtokot, a „feudalizmus“ eltűnt Erdélyben. Csökevénynek oly gyógyítgatása, mint azt a regényíró tette, aligha van a hatalom mai urainak kedve ellenére. Egy csonkaországi író több joggal írhatta volna meg a „Vértorony“-t s nagyobb rezonáló rétegre is számíthatott volna, mert itt bizonyára nagyon sokan vannak, akik idejétmúltá jelen-ségnek tartják a „mamutbirtok“ túltengését. Jászi Oszkárék emigrálása óta azonban, nagyon helyesen, senki sem küzd ez abúzus ellen ily történetietlen módszerrel. Nem vonja senki sem kétségbe — évszázadokra visszamenően — a nagybirtok történeti szerepét, nem is tünteti azt fel kizsákmányolási szervezetnek, hanem sokkal higgadtabban és igazi történeti megértést tanúsítva, azt vitatja csak, hogy a mai viszonyok között az egyetemes nemzeti érdek kívánja szűkebb térre szorítását. Tabéry regénye propaganda lehetne az erdélyi birtokrablás mellett. S ami a legszomorúbb, az író akarata ellenére tette azzá. Belegabalyodott a hínárba és nem maradt ideje, hogy az örvénylő vízben tájékozódjék.

Nyíró történetiszemlélete még avatagabb, mint Tabéryé. Nem a kezdődő XX. század, hanem a millenáris idők felfogása szerint gondolkoznak emberei. Az anyanyelvhez tehát rajongó odaadással ragaszkodnak, annak nemzetegységet kifejező jelentőségével teljesen tisztában vannak, holott a valóságban a felvilágosodás világpolgári gondolkozásmódja sokáig vakká tette őket és csak lassan lett előttük tudatos, hogy a nyelvet a nemzet legföltettebb kincsének kell tekinteni. Nyíró hősei azt is vüágosan látják, hogy a jobbgátság, a nép milliói teszik a nemzet gerincét, amelynek számára a demokrácia nevében meg kell teremteni az új életfeltételeket, holott a XVIII. század felfogásától mindez merőben idegen. Az egyenlőség Franciaországban a forradalom előtt csak a városi burzsoáziának nyújtott előnyt, nálunk pedig hosszú évtizedek múlva is csak a nemességnek és a mágnásoknak egy színvonalra hozását jelentette Werbóczy fogalmazása, az „una eademque nobilitas“ szellemében, s így nem csoda, hogy a közfelfogás a jobbgátságot felszabadítása után is sokáig kizárta a politikai nemzet köréből. Az az ellenállás is, amelyet az ország a regény lapjain II. Józseffel szemben kifejt, nem a XVIII. században gyökerezik, hanem a Bachkorszakról és a provizóriumról ránk maradt közkeletű képnek a visszavetítése, kiegészítve a darabont-korszak némi reminiscenciáival. A regény főhőse, idősebb Wesselényi Miklós pedig nemcsak korát előzi meg, hanem egyszersmind a hajlíthatatlan és lángoló hazaszeretet oly megtestesítője, amilyen csak egy XIX. századvégi ellenzéki képviselő lehet, akit kerülete több cikluson át küldött már a parlamentbe.

Az esztétikusok joggal kifogásolhatják, hogy a regényben nincs fejlődés, mi pedig a történelmet keressük benne hasztalan. A regénynek van cselekménye, mégpedig mozgalmas, — a történelem azonban kiszorult belőle. Az a történelem, amely naponta újra és újra átgyúrja az egyes embereket és a tömegeket, amely sohasem áll meg, de amelynek menetében mégis fel lehet ismerni a változás irányát. Érthetetlen, hogy a regényírók, akiknek fantáziáját pedig a hézagok kitöltésénél nem köti meg a tudományos akribia parancsa, mint a „Sibói bölény“ is mutatja, megelégszenek a külső történések feljegyzéseivel s már semmit sem törődnek a világnézet és életfelfogás változásával. Nem vesznek tudomást arról, hogy a szellemtörténeti irányt a szaktudomány nemcsak a külföldön fogadta el, hanem annak nálunk is figyelmen kívül nem hagyható útjelzői vannak. Azt hisszük, hogy ez a negligálás annak a szomorú állapotnak a következménye, hogy Magyarországon az írók tanulás nélkül akarnak mesterré lenni. Hol van ma már az az íróípus, amelyet valamikor Arany képviselt! Pedig ő nem járt egyetemre, a nagyvilágot sem száguldotta be, annál inkább mélyedt azonban el otthon tanulmányában. Bármilyen istenáldotta tehetség is volt, nem restelte a fáradtságot és tanult; de nem is találkozunk műveiben lelki vagy világnézeti anakronizmussal. Ha az ő példáját akarta volna követni Nyirő, talált volna oly moderm műveket, amelyekből megismerheti a XVIII. század végső éveinek gondolkozásmódját. Alig pár évvel ezelőtt a Magyar Történelmi Társulat két nagy kötet forrásanyagot is publikált. Az egyikből, amely a magyar államnyelv sorsát beszéli el, tisztába jöhetett volna azzal a kérdéssel, hogy a nemzeti nyelv milyen helyet foglalt el az emberek gondolkozásában, a másikkól pedig Wesselényiről is szóló fontos iratokkal kapcsolatosan a II. József halálát követő nagy nemzeti felbuzdulásról olvashatott volna s ezekből azt is meglátta volna, hogy Erdélyben csak 1794-ben kezdtek a „patrióták“ oly dolgok felől tanakodni, gyűlésezni, társulatokat szervezni, amelyek Budán és Pozsonyban a szenedvényeket 1790-ben tüzelték fel. Arról az érdekes, de annál jellemzőbb tényről ismét, hogy a nemesség a francia forradalom jelszaváért, az egyenlőségért és szabadságért mint lelkesedett, de csak azért, mert — korántsem rosszindulatból, hanem benső meggyőződésből — azokkal a saját érdekeit mozdította elő, sok jellemző vonást olvashatott volna Eckhardt Sándor szép könyvében (A francia forradalom eszméi Magyarországon).

Mint e példák mutatják, a szakkörök igyekeztek a fontos problémákat a modern kor követelményeinek megfelelően legjobb tudásuk szerint megoldani; a Történelmi Társulat nagy áldozatokkal publikálja és terjeszti is műveiket, a késelem vádja tehát nem érheti őket. Minden jó szándékuk és erőfeszítésük kárba vész azonban, mert még azok a regényírók sem vesznek róluk tudomást, akik ugyanazon problémákkal foglalkoznak. Ennek a sajnálatos jelenségnek a végső okát mi is az általános, kulturális színvonal süllyedésében látjuk. A szépíró ugyanis önkénytelenül is közönségének értelmi nivójához igazodik s ha azt kevés fáradtság árán is kielégítőnek találja, nemcsak nem töri magát az újabb tudományos eredmények megismerése után, hanem mellőzhetőnek véli oly régi forráskiadványok, pl. Kazinczy nagy terjedelmű

levelezése, fellapozását is, amelyek pedig hozzásegíthették volna a XVIII. századvégi ember gondolkozásának megismeréséhez.¹

A kulturális stülledés nagysága akkor tűnik igazán szemünkbe, ha Nyiró regényét összehasonlítjuk Kemény Zsigmond ismeretes tanulmányával; természetesen nem felépítés vagy művészi kifejezőmód, hanem csak a történeti felfogás tekintetében. Kemény is hasonló körülmények között, a Bach-korszakban írta művét, amikor még az ifjabb Wesselényi is élt, de azért nem találta hazafiatlan cselekedetnek, hogy megmutassa hősének gyarlóságait, hibáit. „Soha valódi vezérszerepet nem vitt, erre szenvedélyei, vakmerősége és gyermekies gascogneade-jai miatt teljesen alkalmatlan volt“, mondja róla, míg ugyanez a Wesselényi Nyiró regényében olyan hős, akinek nemcsak hibái követelnek elnézést, hanem ő maga Erdély ellenállásának vezére, élniakarásának szimbóluma. Jól ismeri Nyiró a nagy essay-író tanulmányát, sok vonást át is vesz belőle. De csak azokat, amelyek a jelzett millenáris, görögtűzű felfogású képbe beleillenek. A többit ellenben elhagyja, noha azok a modern ember számára nagyon sokat jelentenek. Elhagyja pl. a következőket is, mégpedig csak azért, mert elűtnek a hős szematikus képétől:

„ő inkább vala aristocrata megszokásból, ízlésből és ősi példák szerint. A szabadságot szerette fölvilágosodott ragaszkodásával az átmeneti korszakok azon kétes embereinek, lak már elvileg meg tudják különböztetni a szabadságot a szabadostól, de cselekményileg még nem; s kik szívesen olvassák a francia encyclopedistákat, elmennek a szabadkőművesek páholyába és hiszik, hogy nagy változások történhetnek a világon, azonban, mint Herodes nem tudta a sok csecsemő közül a Messiást kitalálni, ők sem sejtik, hogy a megszületett eszmék közül — melyek előttök a porban játszanak — melyik van hivatva az emberiséget rendeltetése felé vezetni, a meggyőződés szelíd Jordán vize vagy az erőszakolás vérkeresztje által.“

Mi volt Wesselényi, kérdezi Kemény s felelete rövid: „Leginkább aristocrata és felvilágosodott férfi.“ Mindaz, amire e megállapítás második fele vonatkozik, teljesen hiányzik Nyiró regényéből. Kihullott az a rész, amely a sablonostól elütő és korjellemző egyéni vonásokat tartalmazza. A ma megrajzolt Wesselényi-portrait szintelenebb, helyesebben: egyszínűbb, mint a háromnegyed század előtt megfestett arckép, — vajjon nem kényszerít-e meggondolásra ez a jelenség?

MÁLYUSZ ELEMÉR

¹ Erdélyi íróinkat kétségtelenül nagyban mentesíti az a körülmény, hogy 1919 óta megjelent magyar tudományos könyv, a román kormány bűnéből, alig jut el hozzájuk.